

Opponensi bírálat Albert Fruzsina Társas kapcsolatok válsághelyzetben című disszertációs munkájáról

A világot az elmúlt évtizedben több hullámon keresztül megrázó koronavírus járvány a társadalomkutatást is különös kihívások elé állította. Ha a pandémia az élettudományi diszciplínákat egy sor gyakorlati igénnyel szólította meg, a társadalomtudományok terén az empirikus társadalomkutatás, s azon belül is a kapcsolathálózati elemzés volt frekvenciát kapott. A válsághelyzet drasztikus óvintézkedései, a társadalmi távolságtartás kényszerű rendszabályai a kapcsolatrendszerek igazodásának követésére adtak megrendelést. A szokásszerű kapcsolatok tömeges megszakadásának elviselése, s jelentős csoportokban a szociális izoláció következményei is vizsgálatok sorát indították el. De a sokszorú átrendeződések a közvetlen személyes és személyközi kereteken túl, a társadalmi integráció tágabb összefüggéseit illetően is fontos kérdéseket vetettek fel.

A kapcsolati krízishelyzetek ugyanakkor nem kivételesek akár különböző gazdasági-társadalmi katalizmák, akár egyes életpályák személyes buktatóinak következményeként. A baráti kapcsolatok szerepével, mibenlétével hosszabb ideje foglalkozó Albert Fruzsina találóan idézi a „bajban ismerszik meg a jó barát” mondást, de említhetnénk a *bajtárs*, *bajtársiasság* kifejezések jelentésbeli háttérét is. A kialakult helyzet akár tesztként, egyfajta lakmuspapírként is tekinthető a kapcsolatok minőségére nézve, ahogy a dolgozat erre rávilágít. Sőt a behatások maguk is szerepet játszhatnak, kvalitatív változásokat eredményezhetnek a kapcsolatok terén; a tendenciaszerű romlás mellett sok esetben a pozitív oldalon is, ahogy arra a munka is jó példaként szolgál. A 2020-ban kitört világjárvány – minden negatívuma mellett – olyan lapot nyitott a kutatások világában, amely gyakorlati válaszigények mellett a kapcsolathálózati rendszerek természetének behatóbb megismerésére is lehetőséget kínált.

A kihívásokra széles nemzetközi szinten a kutatási intézmények kivételesen közvetlenül, nagy erőfeszítéssel reagáltak. A disszertáció rendkívül átfogó, impozáns hivatkozási jegyzéke maga is lehetőséget ad a folyamat nyomon követésére. Már az első hullámok 2020-as évében közel húsz és tucatnyi hazai publikációról ad számot a pandémia sokk társadalmi recepciójáról, s kiemelten a kapcsolathálózati vonatkozásairól. Ehhez képest is megduplázódtak a hivatkozásra számot tartó közlemények a hullámok következő fázisaiban 2021 és 2022 során, hogy aztán túl az oltásokon és a legkritikusabb periódus lecsengésén, 2023-tól már egy alacsonyabb szintre álljanak be ezek a mutatók. Hasonló időbeli alakulás: gyors feljutás, majd folyamatos lecsengés a Google Scholar által jegyzett tömeges, a jelzett csúcspontokon több százazres közleményegyüttes mentén is megfigyelhető. A koronavírus problematika berobbanását a hazai kutatási terepre már a 2020-as kezdetek idején két folyóirat különszám életre hívása is jelezte. A Replika szinte hetekkel a szükséghelyzet meghirdetése utáni felhívása az első benyomások és a rövidebb-hosszabb távú várakozások megjelenítését célozta, több mint két tucat megnyilatkozást, nem egy esetben a társadalmi szolidaritás erősödését előrevetítő írást eredményezve. Majd a socio.hu körkérdése a közben beinduló kutatások nyomán már több analitikus szemponttal csaknem megduplázta a közreműködők számát. S míg az előbbi különszámban még csak elvétve, a kapcsolatok alakulásának szempontját is magában foglaló körkérdés nyomán már jelentős számban fordultak elő az olyan kifejezések, mint a kapcsolatrendszerek, társas hálózatok, érintkezés vagy a társadalmi tőke. Nem csoda, hiszen itt már a network kutatások számos hazai képviselője, nem utolsósorban Albert Fruzsina is megszólalt. A két különszám a ma is sok tanulságot hordozó reflexiói, részben munkaközi közlések minden bizonnyal a jelen mű, az abban foglalt kutatások számára is jelentős impulzusokat nyújtottak.

A dolgozat önmagában is külön értéket képező szerteágazó irodalmi háttérrel a kutatási súlypontok detektálására is lehetőséget ad. Míg az első két-három évben elsősorban a társadalmi távolságtartás és a társas támogatás aktuális gyakorlati részleteivel foglalkoztak, a későbbi vizsgálódások már szélesebb horizontú megközelítést nyújthattak, így a kapcsolatok jellegére és funkciójára, különböző típusaira is kiterjedően. Bár a publikációk ritkulása akár a kutatások elmélyülésével is együtt járhatott, a kötet irodalmi áttekintésének tapasztalatai szerint is erre ez idáig kevésbé került sor. A fontos kivételek közé sorolható Beate Völker-féle 2023-as tanulmány Blau interakciós esélyfókuszú makroszociológiai és Nan Lin társadalmi tőke elméletére építette a kontaktusok befelé fordulásának és a társas

elszigeteltségnek a járvány során megfigyelt hálózati folyamatait. Bár a Völker-féle projektből sem nőtt ki egyelőre nagyobb szabású teoretikus munka, a jelen disszertáció alapját képező kutatássorozat maga is sokat meríthetett ezekből a kiindulópontokból. A monografikus feldolgozások hiányát tekintve a kutatások nemzetközi színterén, Albert Fruzsina könyve már műfajában is hézagpótló vállalkozás.

De még a jelzett hézagoknál, a pandémia tágabb kapcsolathálózati összefüggéseit illető hiányérzetnél maradva, a network megközelítés néhány általános trendje érdemel figyelmet. E sorokat csak néhány héttel előzte meg a kapcsolathálózati elemzés terén vezető Social Networks folyóiratnak egy elméleti különszámra irányuló felhívása egyik vezető motívumában „az erőteljes metodológiai fejlődés és széleskörű empirikus alkalmazások ... és az elméleti reflexió és rendszerezés iránti figyelem különválását”, s többek között olyan témákat kiemelve, mint „a dinamikájukat és hatásukat tekintve eltérő kötéstípusok és kölcsönhatásaik”, és specifikusabban a gyenge kötések, a multiplex hálózatok, a társadalmi tőke és a kohézió kérdéskörei. Bár az elmúlt évtizedek néhány fontos teoretikus fejleménye ilyen csomópontokhoz kötődött, a felhívás relevanciája aligha kérdéses.

Az elmúlt évtizedek egyik legmeghatározóbb elméleti alapvetése a gyenge kötésű kapcsolatoknak a státusszerzés és a társadalmi integráció terén kitüntetett szerepe, ha az e téren úttörő Granovetter, majd Nan Lin vagy Burt későbbi, a társadalmi beágyazottság és az erősebb kötések felé nyitó munkái némiképpen viszonylagossá tették is ezeket a hangsúlyokat. Albert Fruzsina Dávid Beával folytatott longitudinális vizsgálataik maguk is a kapcsolati modernizáció terminusával fémjelzett tendencia hazai megjelenésére szolgáltattak adalékokat a családítól a baráti kapcsolatok, az erősebb kötések felől a gyengébb viszonylatok felé mutató trendek alapján. A disszertáció egy további elméleti pillérét, a Feld-féle kapcsolati fókuszokat tekintve, a családi-rokonsági viszonylatok lazulásának több évtizedes trendje, vagy az iskolai expanzió és foglalkozási átrendeződések több évtizedes folyamatai nyomán a munkahelyi és kortárs-csoport hálózatok szerepének előtérbe kerülése ehhez egyaránt komoly társadalmi-demográfiai háttérrel nyújtott.

Albert Fruzsina munkája számos eredménnyel meggyőzően demonstrálja a kapcsolatmodernizációs paradigma korlátozott érvényét. A pandémia előtt és után több technikát is alkalmazva hasonló módszerekkel végzett felvételek a szűkebb családi környezet kiemelt szerepét jelezték a társas támogatás instrumentális és érzelmi vonatkozásaiban egyaránt. Különösen pregnáns volt ez a tendencia a legerősebb korlátozások kezdeti stádiumában, egyben az erős kötésű kapcsolatok valóságosan erős vagy gyengébb mivoltát is jelezve. Hasonló összefüggésekre világított rá a kutatássorozat a pandémia során az idősebb populációt különösen sújtó magányszituációk szociális izolációs háttérét tekintve. A fentitől nem egészen független további paradigma, a társas támogatás személytelen intézményes bázisokra való – a funkcionális differenciálódás luhmann-i koncepciója által tételezett átvedése – is viszonylagossá válik alá kerül az eredmények fényében. Ennek kapcsán a dolgozat ugyanakkor a hazai intézményrendszer deficitjeire is több ponton világít rá, a közvetlen személyes kapcsolatok támogatói szerepét még inkább hangsúlyozva.

De hadd emeljek ki egy további fontos hálózatelméleti kezdeményezést, ha a munka a jelentőségéhez képest kevésbé helyezi is reflektorfénybe. Arról a négyelemű kapcsolati tipológiáról van szó, amely részben Nan Lin kötés-elgondolása, részben a főleg Woolcock által megkülönböztetett társadalmi tőkeválfajok összekapcsolásából jött létre a „megkötő”, „összetartó”, „összekötő” és „összekapcsoló” szálak együttesével. (Noha a vázolt tipológiát illetően Nan Lin kötetbeli kiemelése vitatható is – aki alapjában kritikusan viszonyult a Woolcock-féle nem közvetlenül network-alapú társadalmi tőke koncepcióhoz, a finom „binding”/”bonding” kontraszt révén azonban a kapcsolati szálak erősebb válfajait tekintve valóban fontos megkülönböztetést vezetett be). A négyelemű tipológiai kezdeményezés fontos pozitívuma, hogy az egyén- és a társasközpontú (ego/socio-centred) network elgondolások iránt egyaránt nyitott (ha a disszertáció alapját képező kutatássorozat főként az előbbi válfajhoz kötődik is). Ezt az egyszerre elméleti és módszertani potenciált csak kiemeli a két megközelítés erősödő szétválása, ahogy erre a kapcsolathálózati megközelítés egy befolyásos metodológusa, Skvoretz hívta fel a figyelmet egy, a személyes kapcsolathálózatokról a közelmúltban

megjelent kézikönyv kapcsán. A dolgozat árnyalt megállapításokkal szolgál a szóban forgó kapcsolattípusok alkalmazásával a társas támogatás közvetlen vetületein túl a kohézió, társadalmi integráció tágabb összefüggéseit is érintve. És nem mellékes körülmény, hogy a nemzetközi forrásokon túl a tipológia konceptuális beágyazását olyan hazai előzmények is elősegítik, mint Füzér Katalin és kutatótársainak munkái a Woolcock-féle társadalmi tőkefajta hazai adaptálására vonatkozóan, vagy (nem kívánva ezzel a hivatkozással túlmenni a bírálói szerepen) Angelusz Róberttel kidolgozott, részben hasonló tárgyú kapcsolattipológiánk (kétdimenziós négymezős) analitikus sémája az erős és gyenge kötésű, illetve a homofil és a heterofil kontaktusok az irodalomban gyakran összemósuló dimenzióinak pregnáns megkülönböztetésével.

Bár a Gondolat kiadónál megjelent könyv tartalmát a fentiek már több ponton érintették, indokolt a főbb szerkezeti elemeket külön is részletezni. A téma bevezető körvonalazása után az első fejezet a kapcsolathálózati megközelítésnek a pandémia kontextusában való alkalmazását indokolja. Közös keretben vázolja ennek során a COVID 19 krízisszituáció közvetlen jelenségvilágát és ennek társas-kapcsolati vetületét, a kapcsolatok válfajainak és a változásukban szerepet játszó tényezők együttesét és a pandémia network vonatkozásait tárgyaló nemzetközi irodalom széleskörű bemutatását. Majd a járvány hazai jelenségvilága és kutatási előzményei következnek a kapcsolathálózati vonatkozások kiemelésével. A dolgozat két legerjedelmesebb fejezete már a közvetlen kutatássorozat empirikus eredményeit tekinti át, elsőként kvantitatív, majd kvalitatív forrásokból. A dolgozat alighanem nemzetközi méretekben is kivételesen gazdag, időbeli fázisaiban és módszereiben is sokszínű kutatáseggyüttesre épül. Fontos alapul szolgáltak azok a pandémia előtt készült, részben nagymintás survey-vizsgálatok, amelyek a kapcsolathálózati elemzés különböző válfajait, név- és pozíciógenerátoros technikáit is átfogták. De olyan kisebb mintás felvételeket is, amelyek a nemzetközileg ritkán alkalmazott kapcsolati naplón alapultak. E felvételek kidolgozásában a szerző maga is meghatározó szerepet játszott (az előbbi vonatkozásokban Dávid Beával, az utóbbiakban Huszti Évával a központi szereplők között). A pandémia időszakában több hullámon keresztül részben az előbbi felvételek megismétlésére került sor, az aktuális fejlemények regisztrálásán túl a kapcsolathálózati jellemzők változásának monitorozására is módot adva. A fenti felvételi változatok mellett ugyanakkor a kezdetitől a későbbi hullámokig kisebb mintákon félig strukturált mélyinterjúk révén követték nyomon a járvány kitörésétől az egymásra következő hullámok, majd az oltások és a járványok lecsengésének személyes megélését és kapcsolati dinamikáját. A nagymintás felvételek utolsó elemeként pedig az addigi személyes interjúkat egy online megoldás, az oltással kapcsolatos attitűdök és gyakorlatot feltérképezésére irányuló web-survey egészítette ki.

A kvantitatív fejezet részben előtt-után felvételi adatok egyszerű összevetésére, részben igen árnyalt többváltozós, főleg logisztikus regressziós elemzésekre épül, míg a kvalitatív rész a pandémia számos bizonytalanságtól és hiedelemtől terhelt mindennapi élményvilágát pillanatképszerű beszámolókon, de a járvány későbbi szakaszaiban már retrospektív felidézésem és a történések szubjektív értelmezésén keresztül is igyekszik életre kelteni. Az oltással kapcsolatos kapcsolathálózati elemzések pedig kifejezett aktualitással és gyakorlati jelentőséggel világítottak rá, hogy a vakcinával kapcsolatos elutasító attitűd, s nem egyszer téves elképzelések visszaszorulását (s ahogy a dolgozat hangsúlyozza, végső során a nyájimmunitás szintű átoltottság kialakulását) jelentősen gátolhatta a témáról való kommunikáció tipikusan homofil partneri összetétele. Az elemzés azt az igen fontos, bár empirikusan többnyire nehezen megválaszolható kérdést is felveti, hogy ez a fajta közelség inkább az előzetes diszpozíciók szelektív mechanizmusaira, vagy inkább a kölcsönös befolyások homogenizáló hatására vezethető vissza; az eredményeket értelmezve a szerző inkább az előbbi változat mellett érvel. De az elemzés a kvantitatív, s főként a kvalitatív fejezet a befolyásolási folyamatok meglétére is szolgál példákkal, nem egy esetben a meggyőzősi törekvések megghiúsulására vonatkozóan, amikor rokonsági vagy baráti szálak szakadtak meg a pro és kontra érvek mindennapos ütközése nyomán.

Az összegző fejezet nem csak a kutatássorozat főbb megállapításait foglalja össze, hanem az eredményeket elsődlegesen bemutató fejezeteken túl, már a fentiekben jelzett kapcsolati tipológiát is

megjeleníti a pandémia időszakának hálózati tendenciáit értelmezve. Majd a többszáz tételre kiterjedő irodalmat bőségesen dokumentált technikai részletek, köztük a kutatássorozat felvételei során alkalmazott módszerek és minták leírása követi. A részletgazdag bemutatás egyben az igen bonyolult felvételi metodológia áttekintését is elősegíti.

A számos pozitívum mellett a kritikai észrevételek sorát is a fent tárgyalt szerkezeti mozzanatokkal, mindenek előtt a metodológiai jelleg szerinti tagolással kezdem. Ha a feldolgozás szempontjai indokolhatják is a kvantitatív és kvalitatív források szerinti elkülönítést, tartalmi oldalról már több lehet a fenntartás. Miközben a módszertani sokszínűség, a kutatási tárgyak több oldalról és eszközzel való közelítése a disszertáció fő erényei közé sorolható, ezt a – mondhatnánk triangulációs – potenciált mérsékli az említett éles körvonalú szétválasztás. Fontos kvantitatív eredmények kapcsán az adatok mögötti motívumok lehetséges változatait tekintve merülhet fel hiányérzet, amikor pedig az adott témák már a kvalitatív fejezet élményszerű beszámolóiban ismét felszínre kerülnek, az a kérdés adódhat, hogy vajon ki mindenki állhat az egyik vagy másik fajta reagálásmód hátterében. Ha az esetek egy részében megtalálható is a válasz az előző részekben, szerencsésebb lenne a közvetlen egymásra vonatkoztatás. A választott szerkezeti megoldás a kvantitatív részben talán túlságosan is adatközpontúan leíró, a kvalitatív fejezetben pedig inkább szubjektív hangsúlyú prezentációs stílust eredményez, helyenként a jelzett tartalmi átfedésekkel. (Eközben előfordulnak olyan témák is, mint a pozitív kapcsolati változások, a közösségi vonatkozások vagy a fiatalok speciális problémái, amelyek csak a kvalitatív részben kapnak kiemelt helyet.) Megjegyzésem az a személyes alapállás diktálja, hogy a kvantitatív és a kvalitatív megközelítés között nem húzódik a feldolgozás, prezentáció módjára is kiható elvi ellentét; ha a könyvben alkalmazott gyakorlat inkább tipikus is, mint kivételes.

Részben szintén szerkezeti, de alapjában konceptuális természetű egy következő észrevétel. Míg a bírálat az előzőekben a jelentős pozitívumok között emelte ki a fent részletezett négyelemű kapcsolattipológiát, a bemutatás módja inkább háttérbe tolja, mint kiemeli ezt a mozzanatot. A bevezető részben inkább az irodalmi háttér kapcsán kerül szóba, majd csak a befejezésben tér vissza, itt már a kutatási eredmények fényében. Áttekinthetőbbnek tűnne az a konvencionális eljárás, amely, ha nem is feltétlenül hipotézisek, de néhány kutatási alapkérdés nyomán vezetné be az alkalmazott konceptuális apparátust és e kérdések megválaszolására hivatott módszerek és változók együttesét. Félő, hogy a bemutatás módja következtében elsikkadhat a szóban forgó új elgondolás, de remélhetőleg a későbbiek majd rácsafolnak erre.

Végül már csak feltételesen kritikai jellegű a megállapítások időbeli érvényét illető észrevétel. A dolgozat több esetben is utal arra, hogy az eredmények hatályát majd további kutatások, a felvételek későbbi sorozatai határozhatják meg. Természetesen e téren is óvakodni kell a túlzott interpretációktól, de az eredményeket tekintve is a kelleténél is visszafogottabb lehet ez az álláspont. A felvételek utolsó hullámai már olyan időszakban zajlottak, amikor – nem utolsósorban az oltások és a járványok részleges lecsengése nyomán – többé-kevésbé visszaállt a járvány előtti normál állapot; az előtt/után összehasonlító adatok is ezt a visszarendeződési tendenciát jelezték, például a nyilvános kapcsolati fókuszok terén. (Sőt, a European Social Survey újabb hullámaiban még közelmúltbeli újabb időpontokat tekintve is nyomon követhetőek a közösségi kontaktusok hasonló mintái.) Másrészt olyan intézményes gyakorlatok is számításba vehetők, mint az online munkavégzés rezsimjeinek viszonylag tartós fennmaradása, amely közvetlenül is kihat az offline/online kapcsolatok mintáira. Más – és a dolgozat alapmegállapításai szempontjából kétségkívül alapvető fontosságú – kérdés, hogy az erős kötésű kapcsolatoknak a válságidőszakban megfigyelt feléledése mennyire maradt érvényben a pandémia közvetlen időszakán túl. Erre vonatkozóan különböző feltevések létezhetnek; s még ha indokolt is az elemzői óvatosság a pandémia nyitányának szabadabban szárnyaló vízióihoz képest, az összefoglaló kitekintés során már különböző scenárióknak is helyük lehetne.

A következő észrevételek már nem annyira a kritikai pontok sorát, mint a kutatássorozatban rejlő további lehetőségeket, a vizsgálódások folytatását érintik. Hozzá kell tenni, ezek a lehetőségek egyelőre a nemzetközi kutatási szintéren is inkább potenciálisak. Míg a dolgozat hangsúlyosan foglalkozik az

idősek kapcsolati problémáival, pandémiás szociális izolációjával, fontos további csoportok, így a fiatalok vagy a nők speciális kérdésköre kevésbé kerül az előtérbe, ha főként az utóbbihoz, de részben az előbbihez is több megállapítás fűződik. Bár a nemek szerinti kapcsolathálózati megfigyelések nem teljesen egységesek, egészségben mégis a nők társas szerepének növekedése rajzolódik ki a járvány során, akár az instrumentális, akár az érzelmi vonatkozású eredmények szerint. Irodalmi előzményekért olyan, a természeti csapásokon túli társadalmi-gazdasági megrázkódtatások, mint például a harmincas évek nagy válságperiódusának feldolgozása felé is lehet nyúlni, ahogy például Elder életciklus-fókuszú kutatássorozata tette a társas viszonylatok longitudinális követésével. Más jelleggel merülhet fel a perspektíva tágítása a fiatal korcsoportok speciális problémáit illetően, ami bizonyos fokig a kötetben is megjelenik. Komplikálja a vonatkozó összefüggéseket a járványidőszaknak a kortárs csoport kapcsolatokat is jelentősen érintő társadalmi távolságtartása és a közösségi média online felületeinek ezzel részben egybeeső robbanásszerű térhódítása, ez utóbbi tényező szerepe azonban megkülönböztetett figyelmet igényel a további vizsgálódások terén (ahogy a kötet is utal pl. Turkle nagyhatású kutatásaira a „társas magány” szindrómát illetően). A kapcsolathálózati elemzések jövőbeni eszköztárát tekintve egyre indokoltabb lesz bevonni a közösségi hálózatok jelenségvilágát (igaz, a kommunikációs kutatások terén is még csak a kezdeteknél tart az online hálózati vonatkozások beemelése a hagyományos média és személyes vonatkozások mellé).

Összegezve, Albert Fruzsina munkája nemzetközi méretekben is kivételesen gazdag, időbeli fázisaiban és módszereiben sokszínű kutatás eredményeit foglalja magában. A monografikus feldolgozások bizonyos hiányát tekintve a pandémia szerteágazó vizsgálati színterén, a kötet már műfajában is hézagpótló vállalkozás. A főbb tartalmi fókuszokat tekintve, míg az elmúlt évtizedek vizsgálatai a kapcsolati modernizáció hazai megjelenésére szolgáltattak adalékokat a családi kapcsolatok felől a baráti, az erősebb kötésűek felől a gyengébb viszonylatok felé mutatva, a koronavírus járvány nyomán végzett kutatássorozat meggyőzően demonstrálta a szóban forgó paradigma korlátozott érvényét a szűkebb körű multiplex jellegű kapcsolatok szerepét a társas támogatás terén, az instrumentális és érzelmi vonatkozásait tekintve egyaránt. Különösen erőteljesen mutatkoztak meg ezek az összefüggések a szociális izoláció folytán különösen az idősebb populációt sújtó magányhelyzetek kapcsolathálózati hátterét illetően. A támogató intézményrendszer vonatkozó hiányait több ponton érintve a közvetlen személyes kapcsolatok szerepét még inkább kiemelik a vizsgálat eredményei. A Covid 19 oltás társas környezetének külön fókuszaként a kutatási megállapítások a témáról való személyes kommunikáció – akár elfogadó, akár elutasító jellegű – tipikusan homofil partneri közeget jelölik meg a vakcinával kapcsolatos negatív beállítottság, nem egyszer téves elképzelések fontos kapcsolathálózati háttereként.

A kutatás fontos erénye a módszertani komplexitás. Longitudinális survey adatok és igen árnyalt többváltozós elemzések mellett különböző kvalitatív technikák révén jeleníti meg a járvány szubjektív percepcióját és a kapcsolatok, közösségi szinterek beszűkülésének szituatív dinamikáját. Innovatív elemmel járul hozzá az eredmények értelmezéséhez az a négyelemű kapcsolattipológia, amely a hálózati irodalomban nagyrészt különváló egyén- és társasközpontú irányokra is nyitottan a kohézió, társadalmi integráció tágabb összefüggéseit is átfogja. S nem utolsósorban, a kötet komoly értéke a pandémia kapcsolathálózati tárgykörében született nemzetközi és hazai irodalom gyakorlatilag minden fontos részletre kiterjedő bemutatása. Mindezt együtt véve, a disszertáció vitára bocsátását, majd azon a pozitív elbírálását javaslom a Bizottság számára.

Budapest, 2026. február 8.

Tardos Róbert